DOI: https://10.5281/zenodo.17664687

UVAYSIY LIRIKASIDA JANRLAR XILMA-HILLIGI

Abduraximova Mushtariy Furqat qizi
JDPU kutubxona – axborot faoliyati
1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asr o‘zbek adabiyotining yorqin vakilasi — Uvaysiy ijodidagi janr xilma-hilligi keng tahlil qilinadi. Unda shoiraning g‘azal, fard, chiston, muhammas, musaddas kabi janrlarda yaratgan asarlarining mazmun-mohiyati, badiiy uslubi hamda adabiy merosidagi o‘rni ochib berilgan. Uvaysiy asarlarining o‘ziga xosligi, ayol qalbining nozik kechinmalarini lirika orqali ifodalash mahorati ham ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *Uvaysiy, g‘azal, fard, chiston, lirika, badiiy mahorat, mumtoz adabiyot.*

ABSTRACT

This article explores the diversity of literary genres in the works of Uvaysiy, a prominent representative of 19th-century Uzbek literature. It analyzes her mastery in ghazals, riddles, fards, and other poetic forms, revealing her unique lyrical expression of women’s emotions and the depth of her artistic talent. The study also highlights Uvaysiy’s contribution to the development of Uzbek classical literature and female poetry.

Keywords: *Uvaysiy, ghazal, fard, riddle, lyric poetry, artistic mastery, classical literature.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается жанровое многообразие творчества выдающейся поэтессы XIX века Увайсий. Анализируются её произведения в жанрах газели, фарда, чистона и других форм восточной поэзии. Особое внимание уделено лиризму, женственности и художественному мастерству поэтессы, а также её роли в развитии узбекской классической литературы.

Ключевые слова: *Увайсий, газель, фарда, чистон, лирика, художественное мастерство, классическая литература.*

KIRISH

O‘zbek adabiyoti tarixida o‘ziga xos ovoz, nozik did va badiiy mahorati bilan ajralib turgan shoira Uvaysiy nomi alohida ehtirom bilan tilga olinadi. U XIX asrning yirik adabiy vakillaridan biri bo‘lib, o‘z davrida ayollar orasida ilm va adabiyotga bo‘lgan qiziqishni yuksaltirgan, ayol shoiralar ijodining yuksak namunasini yaratgan.

Uvaysiy o‘z asarlarida insoniy tuyg‘ular, muhabbat, sadoqat, sabr, mehr-oqibat va vatanparvarlik kabi mavzularni yuksak mahorat bilan tasvirlagan. Uning g‘azallari, fardlari, chistonlari va boshqa janrlardagi asarlari o‘zbek adabiyotining ma’naviy xazinasi hisoblanadi.

Shoira o‘z ijodida xalqona ruh, tasavvufiy mazmun va lirikaning nozik ohanglarini uyg‘unlashtira olgan. Bu esa uning asarlarini zamonlar osha qadrlanadigan bebaho merosga aylantirgan. U o‘z davrining ilmli, ma’rifatli, irodali ayollaridan biri bo‘lib, o‘zbek ayol shoiralari orasida alohida o‘rin egallaydi. Uvaysiy (taxminan 1780–1845 yillar) Farg‘ona vodiysida yashab ijod qilgan, she’rlarida inson ruhiyati, muhabbat, sadoqat, sabr, ma’rifat va halollik g‘oyalarini kuylagan.[1]

ASOSIY QISM

Shoira o‘z davridagi ijtimoiy hayot, ayollarning o‘rni, insoniy qadriyatlar haqida o‘ziga xos qarashlarni she’riy ifoda orqali yetkazgan. Uvaysiyning she’riy merosi hajman uncha katta bo‘lmasa-da, mazmun jihatidan boy, falsafiy va estetik jihatdan mukammal. Uning ijodi o‘zbek adabiyotida ayol qalbining go‘zalligini, samimiyatini,

kechinmalarini lirika orqali ifodalashda yangi sahifa ochgan. Uvaysiy 4 devon tuzganligi ma’lum. Lekin bu devonlarning asl qo‘lyozmalari topilmagan. Uvaysiy mumtoz o‘zbek she’riyatining barcha janrlarida ijod qilgan. Navoiy, Fuzuliy va boshqalarning asarlariga muxammaslar bog‘lagan. Shoiraning adabiy merosida 269 g‘azal, 29 muxammas, 55 musaddas, 1 murabba, chiston, 3 doston, tugallanmagan bir manzuma bor. Ijodining g‘oyaviy mavzu doirasi teran va ko‘p qirrali [2].

Shoira adabiyotda taraqqiyparvar namoyandalarning qarashlari asosida maydonga kelgan inson taqdiri, shaxs erki va ma’rifatparvarlik g‘oyalarida latif va dilkash asarlar yaratgan, asarlarida insonni e’zozlash, odamlarni tabiat va xayot noz-ne’matlaridan bahramand bo‘lishga undash, do‘stlik, vafo va sadoqat haqidagi ulug‘vor niyatlarini Qur’on oyatlari, hadislar va tasavvufiy talqinlar bilan asoslagan holda ijodiy barkamollikka erishgan. Uning she’rlarida tariqatning talab va qoidalariga taalluqli bo‘lgan talqinlar ko‘p uchraydi: Fano mardumlarini sirridin hech kimsa yo‘q ogoh,Qabih guftor mardumdin ko‘ngul dog‘ o‘ldi, dog‘ o‘ldi.

Uvaysiy o‘z asarlarida yuksak odamiylikni, shu odamiylikni qalb to‘rida avaylovchi vafodor yorni ulug‘laydi, uni Quyosh bilan qiyos qiladi. Quyosh xar tong ufqdan bosh ko‘tarib, o‘zining otashin nuri bilan olamga, odamlarga o‘z mehr va shafqatini sochadi. Shoira yor va oftob tashbihlaridan qarshilantirish san’ati orqali eng go‘zal tuyg‘ular silsilasini yaratadi. Uning lirik qahramoni mushohadakor donishmand, vafoli oshiq.

Uvaysiyning eng ko‘p ijod qilgan janri — bu g‘azaldir. Uning g‘azallari sevgi, sadoqat, sabr va insoniy fazilatlarni ulug‘lovchi lirika bilan sug‘orilgan. Uvaysiyning g‘azallarida Alisher Navoiy an’analari davom etgan bo‘lsa-da, unda ayolona noziklik va hissiyot ustunlik qiladi.

Masalan, quyidagi baytda shoira sevgi iztirobini, sadoqatni nihoyatda nafis tarzda ifoda etadi:

Jonim ichra jonim, ey yor, sensan,

Dil dardining davosi sensan.

Bu satrlarda Uvaysiy sevgi orqali ilohiy bir sadoqatni kuylaydi. U uchun sevgi nafaqat dunyoviy tuyg‘u, balki ruhiy kamolot manbai hamdir. Shoira g‘azallarida ayolning dard va muhabbatini orasta so‘zlar bilan, nafis tashbehlar vositasida ifoda etadi. Uvaysiy hayotlik davridayoq nafis lirikasi bilan mashhur bo‘lgan va zamondoshlarining e’tiborini qozongan. [4] Lirik she’rlaridan tashqari, uning „Shahzoda Hasan“, „Shahzoda Husan“ kabi liroepik asarlari va „Voqeoti Muhammad Alixon“ kabi tarixiy dostonlari mavjud. Shoiraning liroepik dostonlari islom tarixi bilan bog‘liq voqealar asosida yaratilgan.

Uvaysiy asarlari o‘zining latif mazmuni va dilkash badiiyligi bilan xalq ommasi orasida keng yoyilgan, hofizlar, xonandalar tomonidan maqom va xalq ohanglari yo‘lida kuylanib kelinadi. Uning xattotlar tomonidan ko‘chirilgan 3 nusxa qo‘lyozma devoni O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti va Andijon universiteti kutubxonasida saqlanadi.

Uvaysiyning 15.000 misraga yaqin she’riy asarlari mavjud. Uning bir devoni O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasida saqlanadi . Unga shoiraning g‘azal, muxammas, musaddas, murabba’lari va „Shahzoda Hasan“ hamda „Voqeoti Muhammadalixon“ dostonlari kiritilgan. Shoira devonining 3 nusxasi topilgan. „Shahzoda Hasan“, „Shahzoda Husayn“ kabi dostonlari mavjud, „Voqeoti Muhammadalixon“ nomli tarixiy asari tugallanmagan.

Uvaysiy fard janrida ham o‘z so‘zini ayta olgan shoira. Fard — bir baytdan iborat she’riy shakl bo‘lib, unda qisqa, ammo chuqur ma’no mujassam bo‘ladi.[5] Shoiraning quyidagi fardi bunga yorqin misoldir:

Kishi bilmas kishi dardin, kishi dardini bilgan yo‘q.

Bu fard inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlariga kirib boradi. Uvaysiy bu satr orqali inson iztiroblarining ichki, so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydigan tabiatini ochadi. Bunday falsafiy mazmun fard janrining mohiyatiga to‘liq mos tushadi.

Shoira ijodiga nazar tashlar ekansiz, xalq og‘zaki ijodining eng nozik va jozibador ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan chistonlarga to‘xtalmay ilojingiz yo‘q. Uvaysiyning chistonlari xalq og‘zaki ijodi bilan chambarchas bog‘liq. Uvaysiy bu janrni nafaqat

o‘yin yoki mashg‘ulot sifatida, balki o‘quvchini fikrlashga, tafakkur qilishga, hayot hodisalariga ramziy yondashishga undovchi vosita sifatida qo‘llagan.

Masalan, uning quyidagi chistoni xalqona ifodaning go‘zal namunasi hisoblanadi:

Ko‘rinmas, ammo bor,

So‘ylamas, ammo gapirar,

Bilmasang, hayron bo‘lursan — bu nima?

(Javobi: Dil – yurak)

Bu chiston shoira tafakkurining kengligi, obrazli fikrlash uslubi va xalqona so‘z boyligidan ustalik bilan foydalanganini ko‘rsatadi. Chistonlar orqali Uvaysiy o‘z davridagi ma’naviy dunyoqarashni, hayotiy falsafani she’riy shaklda ifoda etadi.

Tasavvufiy ruh va falsafiy mazmun

Uvaysiy ijodida tasavvufiy g‘oyalar ham seziladi. U dunyo muhabbatini ilohiy muhabbat darajasiga ko‘taradi. Shoiraning ayrim g‘azallarida inson va Yaratuvchi o‘rtasidagi ruhiy bog‘liqlik ramziy tarzda aks etadi.

Masalan, quyidagi satrlarda bu ruh yaqqol seziladi:

Dilni pokla, to ko‘rsang jamolingni, ey Haq,

Senga yetmoq istagan har kimga to‘siq — nafs.

Bu misralar Uvaysiyning tasavvufiy tafakkurini, ruhiy poklanish g‘oyasini ifoda etadi.

Uvaysiy ijodining badiiy o‘ziga xosligi

Uvaysiy tili sodda, xalqona, shu bilan birga badiiy jihatdan nozik. Uning she’rlari o‘quvchiga ruhiy osoyishtalik, go‘zallik va samimiyat bag‘ishlaydi. Shoira o‘z davridagi ayol qalbining ichki dunyosini ilk bor shu darajada chuqur yoritgan adiba sifatida e’tirof etiladi. Uning ijodi o‘zbek mumtoz she’riyatiga ayolona lirikaning yangi yo‘nalishini olib kirdi.

Uvaysiy o‘zbek adabiyotida ayol shoiralar ijodining asoschisi sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirdi. Uning g‘azal, fard va chistonlari o‘zbek mumtoz adabiyotining shakl va mazmun jihatdan boyishiga xizmat qildi.

U o‘z asarlari orqali o‘zbek ayolining irodasini, mehrini, sadoqatini, or-nomusini, shuningdek, ruhiy pokligini yuksak badiiy darajada tasvirlagan.

XULOSA

Uvaysiy ijodini o‘rganish o‘quvchiga nafaqat estetik zavq, balki ma’naviy kamolot, milliy iftixor va qadriyatlarimizni anglash imkonini beradi. Shoiraning asarlari bugungi yosh avlodni go‘zallikni his etishga, so‘z qadriyatini anglashga va o‘z milliy adabiyotini sevishga chorlaydi. Uvaysiy o‘zbek adabiyotida ayol shoiralar orasida o‘ziga xos maktab yaratgan ijodkor sifatida qadrlanadi. U o‘z asarlari bilan o‘zbek lirikasini yangi mazmun va ohanglar bilan boyitdi.

Shoiraning ijodi o‘zbek ayolining ichki dunyosini, tuyg‘ularini, orzularini va hayotiy falsafasini samimiy aks ettirgani bilan qadrlidir.

U g‘azal janriga ayolona noziklik, soddalik, samimiyat olib kirdi; fard orqali falsafiy fikrlashni, chiston orqali xalqona donolikni ifodaladi.

Uvaysiy o‘z davrining ijtimoiy-ma’naviy hayotida ayollar tafakkurining o‘sishiga, adabiy hayotda ularning faol ishtirokiga yo‘l ochgan.Uning asarlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, balki o‘quvchini ruhiy poklanish, insoniylik, mehr va muhabbatga da’vat etuvchi ma’naviy manbaga aylangan.

Uvaysiy ijodini o‘rganish o‘quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

o‘zbek adabiyotining mumtoz ildizlarini anglash;

ayol shoiralar merosini qadrlash;

milliy g‘urur va estetik didni shakllantirish;

so‘z go‘zalligini his etish orqali ma’naviy yuksalish.

Uvaysiyning adabiyotimizdagi o‘rni — bu ayol qalbining ovozi, inson ruhining samimiy ifodasi va o‘zbek so‘z san’atining go‘zal namunasi sifatida abadiy qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1.S. G‘aniyeva. O‘zbek ayol shoiralari ijodi. – Toshkent: Fan, 1980.

2.H. Boltaboev. Mumtoz adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.

3.A. Rustamov. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.

4.Uvaysiy. Devon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1961.

5.I. Haqqulov. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.

6.M. Jo‘raev. O‘zbek mumtoz she’riyati janrlari. – Samarqand, 2014.